

ПРОБЛЕМА ІДЕОГРАФІЧНОГО ОПИСУ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

У статті йдеться про класифікацію фразеологізмів за тематичним принципом, тобто ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць, що репрезентує у фразеології антропологічний принцип називання. На сучасному етапі вивчення національної фразеології випробовуються різні схеми її ідеографічного опису, реалізуються спроби представити як загальномовну, так і ареальну ідеографічні картини світу. Відтак проблема систематизації термінологічної бази фразеологічної ідеографії залишається актуальною. Досвід ідеографічного групування фразеологічних одиниць узагальнюється у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, однак на сьогодні відсутня усталена та загальноприйнята фразеологічна систематизація. Найпоширенішими постають терміни «підгрупа», «група», «поле», що зумовлено ґрунтовним опрацюванням теоретичних і практичних засад їхнього функціонування в лексичі.

Ключові слова: фразеологізм, ідеографічна класифікація, термінологічна база ідеографії, підгрупа, група, поле.

Redin P. O. The Problem of the Ideographic Description of Phraseological Units. *The article deals with the classification of phraseological units on a thematic basis, that is, the ideographic classification of phraseological units, which represents the anthropological principle of naming in phraseology. At the present stage, the study of national phraseology tests different schemes of the ideographic description, the attempts are made to present both universal as well as arranged ideographic mapping of the world. However, the problem of systematization of the terminological base of phraseological ideography, which determines the relevance of the article, is still important.*

The distinction between lexical and phraseological micro- and macrosystems should be based on the consideration of not only linguistic but also extra-lingual factors. The ideographic classification of the phraseological units must be subordinated to the extra-lingual world and be based on conceptual-logical principles, that deal with the integrative semantic feature in all members of the micro or macrosystems.

The experience of the ideographic grouping of phraseological units is generalized in the works of many domestic and foreign scientists, but today there is no established and commonly used phraseological and systematic classification.

The scheme of ideographic classification of the language (proposed by Yu. Pradid and tested in the works of his students) has the following structure: phraseological unit - synonym row - semantic group - semantic field - thematic group - thematic field - ideographic group - ideographic field.

The most common are the terms «subgroup», «group», «field», which is due to a thorough examination of the theoretical and practical foundations of their functioning in the vocabulary.

Key words: phraseology, ideographic classification, terminological base of ideography, subgroup, group, field.

Класифікація фразеологізмів за тематичним принципом, тобто ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць, репрезентує у фразеології антропологічний принцип називання. В українстиці ідеографічний принцип систематизації фразеологічних одиниць (далі ФО) покладений в основу класифікацій М. Алефіренка (Алефіренко 1987), А. Івченка (Івченко 1999), Ж. Краснобаєвої-Чорної (Краснобаєва-Чорна 2009), Ю. Прадіда (Прадід 1995; Прадід 1997), П. Редіна (Редін 1989), В. Ужченка та Д. Ужченка

(Ужченко 2003; Ужченко 2007) та ін. Відповідно, на сучасному етапі вивчення національної фразеології випробовуються різні схеми її ідеографічного опису, реалізуються спроби представити як загальномовну, так і ареальну ідеографічні картини світу. На думку В. Ужченка та Д. Ужченка, антропонімічність фразеологічного фонду, добре розвинені шари пейоративної фразеології становлять навіть певні фразеологічні універсали [13, с. 56]. Проте і до цього часу важливою постає проблема систематизації термінологічної бази фразеологічної ідеографії, що і зумовлює актуальність статті. Мета роботи — визначити складники термінологічної підсистеми «ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць».

Будь-який словник розгортає перед читачами картину світу так, як вона існує у свідомості носіїв певної мови, причому ця картина постає в історичній перспективі. З другого боку, картина світу в її мовному відображенні складніша, ніж та, яка встановлюється власне найменуваннями. Це також картина зв'язків і відношень, які існують, по-перше, між предметами (явищами, ситуаціями), по-друге, між предметами й тими, хто їх сприймає й оцінює, по-третє між самими такими кваліфікаціями й оцінками. Картина світу уявляється таким чином, не просто, як все, що «називає», а й все, що співвідноситься, пов'язане одне з одним, і все, що залежить одне від одного [16, с. 162].

Проте мовна картина світу не є дзеркальним відображенням навколишньої дійсності. У мові дійсність відображена не точно й не повністю [12, с. 94]. І тому видається справедливим кваліфікувати вияви такої «неточності» як національне бачення дійсності й особливості мовного її вираження.

Ю. Ф. Прадід, зокрема, звертає увагу на такі шляхи відображення національних особливостей, як: 1) нерозчленований, комплексно, всіма елементами, разом узятими, тобто фразеологічне значення; 2) розчленований, тобто словами-компонентами; 3) прототиби, оскільки генетично вільні словосполучення описують певні звичаї, традиції культури, побуту того чи іншого народу [11, с. 34]. Додамо сюди й внутрішню форму, оскільки вона, виступаючи образним посередником між планом вираження й планом змісту, синтезує різні аспекти світобачення і так чи інакше пов'язана з матеріальною, соціальною й духовною культурою певної мовної спільності, а тому може свідчити про її культурно-національний досвід і традиції.

Т. Г. Нікітіна говорить про необхідність використання двох взаємозумовлених і взаємодоповнювальних методів під час ідеографічної систематизації мовного матеріалу: дедуктивного, який передбачає рух дослідницької стратегії від визначення поняттєвої схеми, що віддзеркалює концептуальну картину світу, до групування засобів вираження певного поняття, й індуктивного, що заснований на відштовхуванні від мовного матеріалу, який об'єднує поля за смисловою близькістю, у поля, висхідні до рубрик — ім'я поняттєвих класів і підкласів [10, с. 70].

Вирізнення як лексичних, так і фразеологічних мікро- та макросистем повинно базуватися на врахуванні не лише лінгвальних, але й позалінгвальних факторів. Ідеографічна класифікація ФО повинна обов'язково підпорядковуватися екстралінгвальному світу й будуватися на поняттєво-логічних

принципах, ґрунтуватися на наявності в усіх членів мікро- чи макросистем інтегративної семантичної ознаки [11, с. 9].

Досвід ідеографічного групування фразеологічних одиниць узагальнений у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, проте на сьогодні відсутня усталена та загальноприйнята фразеоідеографічна систематизація.

А. М. Найда використовує поняття «структурно-семантична модель», «синонімічний ряд», «ідеографічний ряд», «ідеографічна група», «тематичне поле» для аналізу стійких народних порівнянь. Зведення стійких народних порівнянь в ідеографічні групи, ідеографічні ряди, синонімічні ряди, — на думку автора, — свідчить про їх нерівномірність: одні складаються з великої кількості стійких порівнянь і мають високий рівень модельованості, інші значно менші в кількісному відношенні, треті представлені поодинокими прикладами [9, с. 6].

Беручи до уваги ідеографічний аспект, І. В. Черевко подає таку класифікацію фразеологізмів українських пам'яток XVI-XVII ст.: «первинною одиницею опису є семантичний ряд. Семантичні ряди формують фразеосемантичну групу за семантичними та формальними ознаками. До фразеосемантичної групи входять ФО не тільки з суміжним, а й із протилежним значенням» [15, с. 9].

М. Ф. Алефіренко стверджує, що слова й ФО, виконуючи в мові специфічні ономазіологічні функції, утворюють відносно самостійні тематичні поля, які мають численні точки перетину. У межах тематичних полів ФО виділяють фразеосемантичні групи — семантичні парадигми фразем, що виражають споріднені поняття. В основі таких фраземних угруповань лежать синонімічні, антонімічні й полісемантичні зв'язки [1, с. 16].

Схема ідеографічної класифікації мови, запропонована Ю. Ф. Прудідом й апробована в роботах його учнів — Н. Ф. Грозан, І. Є. Колесникової, Л. Ш. Кубедінової, О. В. Нікітченка, має таку структуру: фразеологічна одиниця — синонімічний ряд — семантична група — семантичне поле — тематична група — тематичне поле — ідеографічна група — ідеографічне поле. На думку вчених, семантична група — це об'єднання двох або більше синонімічних рядів, зв'язаних між собою спільною семантичною ознакою; семантичне поле — це дві або більше семантичні групи, об'єднані загальною інтегральною семою. Тематична група — це об'єднання двох або більше семантичних полів, що називають видові різновиди того самого ряду предметів, явищ довкілля тощо; тематичне поле — це об'єднання двох або більше тематичних груп, що називають родові різновиди того самого ряду предметів, явищ довкілля тощо. Ідеографічна група — це два або більше тематичних поля; ідеографічне поле — це дві й більше ідеографічні групи [4; 5; 8].

В. Д. Ужченко, характеризуючи сталі вирази, уважає фразеотематичну групу найвищою ідеографічною ланкою. Фразеотематичні поля складаються з фразеосемантичних полів, у межах фразеосемантичних полів виділяються варіантно-синонімічні групи, представлені фразеосемантичними рядами, тобто синонімічними й варіантними рядами, уписаними в структурно-семантичні моделі та мікромоделі [14, с. 115].

Аналіз термінів підсистеми засвідчив, що на сьогодні ще відчувається потреба в уніфікації термінології, яка використовується на позначення

певних компонентів у структурі ідеографічної ієрархії фразеологічних одиниць. Найпоширенішими постають терміни «підгрупа», «група», «поле», що зумовлено ґрунтовним опрацюванням теоретичних і практичних засад їхнього функціонування у лексиці. Надалі актуальним видається формування термінологічних підсистем «семантична класифікація фразеологічних одиниць» і «генетична класифікація фразеологічних одиниць».

ЛІТЕРАТУРА

1. **Алефиренко Н. Ф.** Спорные проблемы семантики : монограф. М.: Гнозис, 2005. 326 с. 2. **Волков В.,** Миклуш М. Идеографическое описание русского языка. Прешов : Наука, 2000. 190 с. 3. **Гетьман І. М.** Теоретична і практична ідеографія: принципи побудови тезаурусів. К.: Наук. думка, 1993. 186 с. 4. **Грозян Н. Ф.** Фразеологічна мікросистема «поведінка людини» в українській мові (ідеографічний і аксіологічний аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Дніпропетровськ, 2003. 20 с. 5. **Колеснікова І. Є.** Фразеологічна мікросистема «риси характеру людини» в українській та англійській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17. Сімферополь, 2010. 23 с. 6. **Краснобаєва-Чорна Ж.** Сучасна концептологія: концепт життя в українській фраземіці: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2009. 201 с. 7. **Краснобаєва-Чорна Ж.,** Усенко О. Семантико-граматична класифікація фразеологізмів у Словнику фразеологічних термінів сучасної української мови. *Лінгвістичні студії: зб. наук. пр.* Донецьк: ДонНУ, 2010. Вип. 21. С. 124–133. 8. **Кубедінова Л. Ш.** Особливості фразеологічної мікросистеми «Мовлення» (на матеріалі субстантивних та дієслівних фразеологічних одиниць російської, кримськотатарської та англійської мов): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15. Донецьк, 2008. 28 с. 9. **Найда А. М.** Стійкі народні порівняння як об'єкт фразеології (семантичний і структурний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Дніпропетровськ, 2002. 23 с. 10. **Никитина Т. Г.** К вопросу о классификационной схеме фразеологического идеографического словаря. *Вопросы языкознания.* 1995. № 2. С. 68–82. 11. **Прадід Ю. Ф.** Проблеми фразеологічної ідеографії: на матеріалі української і російської мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: 10.02.01, 10.02.02. К., 1997. 50 с. 12. **Роль** человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. М.: Наука, 1988. 13. **Ужченко В. Д.,** Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник. Київ: Знання, 2007. 494 с. 14. **Ужченко В. Д.** Східноукраїнська фразеологія : монограф. Луганськ: Альма-матер, 2003. 360 с. 15. **Черевко І. В.** Семантико-структурна та стильова характеристика фразеологізмів в українських пам'ятках XVI–XVII ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Львів, 2006. 21 с. 16. **Шведова Н. Ю.** Лексическая система и ее отражение в толковом словаре. *Русистика. Язык: система и функционирование.* М., 1988. С. 142–164.

Редін Петро Олексійович – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови, Харківський регіональний інститут державного управління національної академії державного управління при Президенті України, проспект Московський, 75, Харків, 60001.

Tel. +38050-003-716-05

E-mail: petroredin@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5186-6918>

Redin Petro Oleksiyovych – PhD in Philology, Assistant Professor, Head of the Ukrainian Language Department, Kharkiv Regional Institute of Public Administration of National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Moskovskiy av., 75, Kharkiv, 61000.